KAZAK KELİMESİ HAKKINDA

A. SAMOYLOVİÇ*   (Çeviren : Saadet ÇAĞATAY)

Batılılar ve Ruslarca Kara-Kırgız adiyle bilinen Kırgızlardan ayrı bir kavim olan ve etnik bakımdan da onlardan ayrılık arzeden Kazaklara, Rus ve Avrupa bilginleri, Levşin zamanındanberi, kendilerine Kazak diyen bir halka, Kırgız denmesinin yanlış olduğuna işaret ediyorlardı. Halkın millî adı olan *kazak* ve onun ülkesi olan Kazakistan kelimesi artık resmileştirilmiştir. Bu vesile ile *kazak* kelimesinin mâna ve menşeine dair sualler her tarafta duyulmaktadır. Bu notumla yukarıdaki suallere bir çok defalar şifahen de dokunduğum gibi, bazı tâdil ve eklemelerle cevap vermeğe gayret edeceğim. Gayet tabiî, dolayısiyle şu veya bu şekilde Türk-Kazaklar ve *kazak* kelimesi hakkında mevcut neşriyata temas etmek mecburiyetindeyim. Fakat bu neşriyata temas ederken, asla herhangi bir kimse ile münakaşaya girmek niyetinde değilim, çünkü benim vazifem bundan çıkarılan malzemeyi vermek ve bu hususta kendi görüşümü ve benden evvelkilerin görüşlerini tamamlamakla tahdit edilmektedir. *Kazak* kelimesinin menşei hakkındaki kat'î karar ilerisinin işidir. Prof. N. I. VESELOWSKI'nin[1] taş basması "Doğu Tarihi Takrirleri"nde kazak kelimesi hakkında ancak : "kaza benziyen insan, yâni kuş gibi serbest" izahı vardır. "Kaz" kelimesi aşağıda göstereceğimiz ikinci izahta da vardır ve Türk lehçelerine aittir. Bundan böyle birinci ve ikinci izah Türkoloji esasına dayanmaktadır; fakat Türk lehçelerinde -ak ekile "benzer" mânasında isim teşkili malûm değildir. İlk izah bir esasa dayanmaz ve ilmî kıymeti yoktur.

KRAFT tarafından A. P. ÇULOŞNİKOV[2] un "Step Durumuna Dair" eserinin ön sözünde yapılmış olan "*Kaz+ak*" "beyaz ana kaz" izahının esassız olduğunu M. TINIŞPAY[3] yeter derecede ispat etmiştir. Biz bi-

* Pod redaktsiey S. I. RUDENKO "Antropologiçeskiye oçerki, Kazaki" Akad. Nauk, Leningrad 1927- Kazaklar adlı eserin ilk makalesidir.

[1] St. Petersburg Üniversitesi Şark Fakültesi Müsteşrikler Derneği Yayımı 1910, 54 s. Ayni izah W. W. BARTHOLD-un "Avrupa ve Rusya'da Şarkı öğrenme tarihi" 1911, ilk baskısına geçirilmiştir. İkinci baskı (1925) 217 s. da bu izah yoktur. Yalnız *kazak* kelimesi hakkında : "etimolojik menşei münakaşalıdır" denmektedir.

[2] "Kazak-Kırgız halkı tarihi üzerinde notlar" 1 bölüm, Orenburg 1924, 109 s.

rinci izah gibi bu ikincisinin de ilim noktai nazarından kabul edilemiyeceğini itiraf etmeliyiz. Gözden geçirdiğimiz her iki izah da "halk etimolojisi,, karakterini taşımaktadır; ilk olarak TINIŞPAY tarafından ortaya atılan (31 nci S.) üçüncü izah : *gazi-hak* da bu cinstendir. Türkçe üzerine kurulmuş olan ilk iki izahtan farklı olarak bu üçüncüsü iki arapça kelimenin farsça izafetle غازیِ حق tam olarak bağlanmasından meydana gelmiştir. TİNIŞPAY'ın da haklı olarak kaydettiği gibi, fazla mutaassıp olmayan geniş halk kitlesi içine nüfuz etmemiştir, ancak *Türkmen* ismini: *Türkî iman* şeklinde izaha çalışan müslüman hocaların muhitine münhasır kalmıştır.

Bunun gibi, millî isimlerin halk etimolojisi yardımiyle izahına çalışılması, bitaraf olarak şunu müşahede ettiriyor ki, çeşitli halk tabakalarında anlaşılmayan kelimeleri, kendilerinin veya başka halkların isimlerini kendi bilgileri nisbetinde izah etmek ihtiyacı vardır. Şahşen bana öyle geliyor ki, ilim halkın bu tecessüsünü ve bilgi arzusuna karşı olan ihtiyacını tatmin etmekten çekinmemelidir. Bilâkis bu araştırmasını gerçek bilgi edinmesi için doğru yola sevketmelidir.

P. A. FALEV [4] bu kelime hakkında, gramer kaidelerinden başka, birinci *kazak* "kaza benzer" izahının aleyhine olarak folklor düşüncelerini de serdetmiştir : "kazak kelimesi *kaz-* 'serseri dolaş- evsiz yurtsuz başı boş gez-'den (W. RADLOFF, P. d. COURTEİLLE, ZENKER lûg. bak.) çıkması daha da muhtemeldir. Bu etimoloji, devletinden soyundan ve kabilesinden ayrılıp sergüzeşt aramak mecburiyetinde kalan[5] insanla mukayese edilerek, *kazak* kelimesinin ilk mânasına tamamile uygundur,,. Bu dördüncü mütalâa yeni değildir. 1878 de bunu VAMBERY (Etymologisches Wb. 22), ondan evvel de 1866 da ZENKER (lûg. 680. s. *kaz-* kelimesinde) söylemişti. VAMBERY *az-* ' yolu kaybet-' fiilinin önce (her nedense!) *kaz-* şeklinde olması icabettiğini tahmin etmiş ve bu ilk mânanın ancak "eskimiş" *kazak* ' başıboş gezen, ve ince vokallerle *kez-*, *gez-* kelimelerinde muhafaza edildiğini ileri sürmüştür. P. A. FALEV'den birkaç yıl önce 1912 de, ayni mütalâayı ünlü Macar linguisti GOMBOCZ da Helsing-

[3] "Kazak-Kırgız halkının tarihine dair malzemeler" Taşkent, 1925, 31 s.

[4] "Kırım Tatarlarının Bilmeceleri Atasözleri ve Deyimler" (Izvestiya Tavriçeskoy Uç. Arhivnoy Komissiy No 52, 1915) 54 s.

[5] Bu esnada W. W. BARTHOLD'un "Şarkı Öğrenme Tarihi" 190 s. ya işaret edilmiştir. Kazak kelimesine verilen bu mâna bu eserin ikinci baskısında da 217 s. da verilmiştir.

fors'daki Fin-Ugor cemiyeti çalışmaları arasında[6] savunmuştur: *kazak*= Hazar gibi, göçebe, yerleşik olmayan kavim ve Çağatay lûgatlerinden P. d. COURTEİLLE, VAMBERY ve NEMTEH'in bu fiilin kumukça'da mevcut olduğunu bildirmesi üzerine *kaz-* "başı boş dolaş-, gez-" fiilinden türetmiştir.

GOMBOCZ'un mütalâası münasebetiyle Finlandiya altaistlerinden RAMSTEDT[7], şayet *Hazar* ve *Kazak* isimlerini gerçekten *kaz-* "göç et-" fiilinden türetmek icabediyorsa, bunun menşe şeklinin *kas* olduğunu söylemiştir. RAMSTEDT bunu Moğolca *kasağ tergen* 'kahramanların eski arabaları şekli' ifadesinden tesbit etmeye çalışmakta ve *kasağ* kelimesinden *kazak* kelimesinin ilk şeklini görmektedir. Yukarıda *kazak* kelimesi hakkında serdedilmiş ilk üç izah, halk etimolojisi arasına girdiği halde bu dördüncü izah ilme uygun düşenlerden biridir. Bu dördüncü mütalâayı tenkitten geçirmeden önce, bazı müelliflerin (LEVŞIN[8], W. RADLOFF[9], TİNIŞPAY 41. s.) *kazak* kelimesinin etimolojisini aramanın lüzumsuz olduğunu, bu bir kavmin ismi -cins ismi- olduğunu ileri sürdüklerini kaydedelim. Böylece, yafetidoloji nazariyesini icat etmiş olan akademisiyen N. Ya. MARR'ın "topluluk cins isimlerinin kavim isimlerile izahı" meselesi üzerindeki görüşüyle tesadüfî ve haricî bir mutabakat hasıl olmaktadır. N. Ya. MARR'ın *kazak* kelimesi hakkındaki mütalâası ileride ele alınacaktır.

GOMBOCZ'un izahını tenkitten geçirmeden önce *kaz-* kelimesinin, göç-, başı boş dolaş- mânasında mevcut olup olmadığını tesbit etmek gerekir. VAMBERY'nin yukarıda zikredilen "Çağataische Sprachstudien" 1867 den sonra yayımlamış olduğu 1878 deki "Etimolojik lûgatinde *kazak* isminden çıkartarak *kaz-* fiilini sun'î olarak ortaya attığı gözden kaçmamaktadır. Böylelikle bu husus, bu kelimenin gerçek mevcudiyetini ispat edemez, buna rağmen bu kelime Çağatay lûgatinde (311 s.) iki mâna ile verilmiştir : malûm olan *kaz-* (kaz- hafriyat yap-) ve müellifin kendisince de belli olmıyan "başıboş dolaş-", VAMBERY bunun için bir kaynak göstermiyor. Onun tarafından kullanılan Şarklı Çağatay lû-

[6] Z. GOMBOCZ "Die bulgarisch - türkische Lehnwörter in der ungarischen Sprache" (M. de la S. F. Ou. XXX, 1912) 199 s. Benim "Hazarların halefleri ve onların kültürüne dair" adlı makaleme (Yevreyskaya Starina XI, 1924) bk. 209 s.

[7] RAMSTEDT "Zur Frage nach der Stellung des Çuvaschischen,, (1922), 32 S. Bu bibliyografyayı N. N. Poppe'ye medyunum.

[8] "Kırgız-Kaysak boyları ve steplerin tasviri" II, 41-42 S.

[9] W. RADLOFF "Aus Sibirien" 1. 193 s. (her halde Levşın'den mülhem)

gatleri şunlardır: 1. Abuşka 2. بدایع اللغت 3. Fazlullah Han'ın Kalkutta lûgati 4. خلاصهٔ عباسی. İkincisi hariç bunların hepsine baktım; *kaz-* "başı boş dolaş" mânasıyle onlarda kaydedilmemiştir. [10] Zenker (680 s.), P. d. Courteille (405 s.) lûgatleri de kaynak göstermiyorlar. W. Radloff (II-362), P. d. Courteille'ye işaret etmektedir. Buharalı Şeyh Süleyman'ın Çağatayca Osmanlıca Lûgatinde (219 s.) *kaz-* fiili yanında ancak bilumum belli olan mânadan başka bir mâna verilmeyişi göze çarpmaktadır. Ne Türk lehçeleri üzerindeki eski Şark lûgatleri, ne de eski devrin edebî âbideleri "başı boş dolaş-" mânasına gelen *kaz-* kelimesini vermiyorlar. "başı boş dolaş-" mânasındaki *kaz-* için tek kaynak ancak Nemeth'in bugünkü Kumuk lehçesi lûgatidır, o da misal vermeksizin [11] geçirilmektedir. Durum böyle iken Prof. Gombocz'un etimolojisine büyük bir ihtiyatla yanaşmak icabeder. *Kazak* kelimesi gerek Kazakistan ahalisinin esas millî ismi, veya eski kavimlerden kalma bir isim, gerekse topluluk ifade eden bir isim olsun [12], şüphesiz Kazakların XV nci yüzyılda vukubulan birleşmeleri ve devlet kuruluşu sırasında ve bundan önce Türk lehçelerinde topluluk mânasına geliyordu. *Kazak* kelimesinin bana belli olan Türk lehçelerindeki en eski kullanışı XIII ncü yüzyıla aittir. Houtsma tarafından yayımlanan [13] (1894), Kıpçak lehçesine benzeyen 1245 de Mısır'da yazılmış elyazma (Arapça metin 25 s. Almanca tercüme 86 s.) lûgatte 6. s. *öylü* "evli" المتأهل دوبيت kelimesinden sonra *kazak* kelimesi vardır. Bunu *baştak* برأسه العارى من اهل و غيرهم "ailesiz yalnız başına olan" kelimesi takip etmektedir. *Kazak* kelimesinin arapça tercümesi المجرّد -Almancası "Landstreicher= serseri başı boş dolaşan"dır. Daha önceki kelimeyle onu "evsiz, barksız, sürülmüş" mânasında mütalâa etmek mümkündür. XVI.-XIX. yüzyıllarda Şark müellifleri tarafından tertiplenen lûgatlere göre, bu mâna XV-XVI. yüzyıllar Orta-Asya Türk edebî dilinde de vardı. Bu-

[10] Abuşka Çağatay-Türkçesi Lûgati (1868) Velyaminov-Zernov yayımı, Risâle-i Fazlullah Han, Leningrad Devlet Univ. Elyazma kopyası, No 419. Hülâsa-i Abbasî خلاصهٔ عباسی Azyatskiy Müze'de Elyazma No 373 (Sabık hariciye Vekâleti öğretme bölümünün Kütüphanesinin W. D. Smirnov kataloguna göre).

[11] Revue Orientale XII (1911) fasikül 1-2, 130 s.

[12] Türk, Ukrayna ve Velikorus Kazakları hakkında yazılmış birçok çalışmalarda *kazak* kelimesi üzerindeki ciddî değeri olmayan mutalâalara temas etmeden geçiyorum.

[13] Houtsma. Ein türkisch-arabisches Glossar, Leiden.

nun gibi "Abuşka" (VELYAMINOV-ZERNOV 322 s.) *kazak* kelimesini Farsça لوند و بیخان و مان "evsiz, başı boş, dolaşan"la tercüme eder ve NEVAÎ'den şu misali getirir: * İhtiyar kadın dedi: Şayet şah kazak olsaydı, kim kılıcı çıkartır ve askeri idare ederdi?

ŞEYH SÜLEYMAN BUHARÎ (219 s.) de, evsiz mânasını veriyor ve Abuşka'nın zikrini kaydediyor. XVII. yüzyılda MİRZA MEHDİ HAN'ın Çağatayca-Farsça "Sengilah" sözlüğünün kısaltılmasından ibaret olan HÛLÂSA-i ABBASÎ'de خلاصهٔ عباسی *kazak* kelimesi yanında 1. evsiz kişi, 2. Harezm'in şimalinde bulunan *Kazak* kabilesinin adı, 3. "yabanî hayvanları kendi arasından kovalayan yabanî eşek" vardır. Bu sonuncu mâna yanlış olarak VAMBERY tarafından da (311 s.) Çağatay sözlüğüne "sürüden geride kalan gazel" şeklinde ve P. d. C. tarafından da (404 s.) doğru olarak alınmıştır. Bundan başka "evsiz başı boş dolaşan, sürülmüş" mânâsile Babur'un hâtıralarından misal verilerek W. RADLOFF (II-364) sözlüğüne de geçirilmiştir. Avrupa sözlüklerinde bulunmayan ve VAMBERY'nin FAZLULLAH HAN'dan aldığı iddia edilen, ZENKER (680 s.) ve BUDAGOV (II-54)'un VAMBERY'den geçirdikleri, bir şey vadetmeyen "haydut" رهزن mânası klâsik Çağatay dilinde şüphelidir ve tesbit edilmemiştir. Burada Arap yazısı ile قازاق - قاراق kelimelerinin karıştırılmış olduğu şüphesi uyanmaktadır; gerçekten de *karak* قاراق W. RADLOFF (II-147, 150) sözlüğünde, Yenisey Âbidelerinde, XI. yüzyıl K. B de ve bugünün Kazan lehçesinde "haydut" mânasında vardır. Benim soruşturmalarıma göre *karak* Kazan ve Başkurt şivelerinde "kaçak, serseri" ve Kazan lehçesinde "hırsız" mânasındadır. VAMBERY sözlüğünde (310 s.) ve ona dayanarak W. RADLOFF (II-147) de Çağataycadan "talan, zarar, ziyan" mânaları veriliyor. Ayni sözlükler ve P. d. C. (398 s.) SÜLEYMAN BUHARÎ (216 s.) Çağatayca *karak-* fiilini getirmektedirler. Bunlarla beraber P. d. C. (404 s.) SÜLEYMAN BUHARÎ (219), W. RADLOFF (II-366) ZENKER (680 s.) son ikisi FAZULLAH HAN'a atfederek "talan et-" mânasında *kazak-* fiilini de vermektedirler. Nihayet W. RADLOFF sözlüğü malûm *karakçı* "haydut" (II-149-150) kelimesinden sonra tekrar şüpheli olan FAZLULLAH HAN'a dayanarak *kazakçı* (II-366) "haydut" kelimesini veriyor. Gerçi nazarî

* P. d. C. 'de bu beyt şöyledir :

زال دیدی کیم قزاق ایرکاندا شاه
تیغ چیکیب کیم چیکار ایردی سپاه

Çeviren

olarak isim ve fiil unsurlarından müteşekkil *kazak/karak* ve *karakçı/kazakçı* teşkillerindeki lehçe ayrılıklarını[14] veya Türk *tokuz*, Çuv. *tâhâr*, veya *adak/azak/ayak/ura* tiplerini nazarı itibara almak mümkündür. Bu ikinci şıkta *kazak* dört türlü lehçe farkiyle *kadak*, *kazak*, *karak*, *kayak* şeklinde olmalı ve biz de umumi hesapla beşinci, ilme yakın bir görüşle de *kazak* kelimesinin ikinci izahını elde etmiş olurduk.

TINIŞPAY (33 s.) kendisine ancak Orta-Zaman Arap kaynaklarından belli olan KÖPPEN ve TIESENHAUSEN'in eserlerinde zikredilen Don nehrinin deltasındaki *Azak* şehrinin adını *Kazak*'la düzeltmek kabil olduğunu düşünmektedir. Ben bu noktaya münakaşa için temas etmiyorum; Azak şehrinin adı herkesçe malûm ve münakaşa götürmez durumdadır. Kırım Taratlarının yarlıklarında rastlanan[15] آزاو ، آزاق ، آزاو كرمنى ، آزاو قزاغى ، آزاق قلعه‌سى ، آزاق تاتارلرى Azav şehri, Azav Kazağı, Azak, Azav, Azak kalesi, Azak Tatraları kelimelerini hatırlıyalım. Çünkü *Azak* Türkçe kelime olarak *z* lehçeleri gurubundadır. *y* gurubundan *ayak*'a ve *d* gurubundan *adak*'a[16] tekabül eder ve "ayak, son, nehrin aşağı kısmı" (W. RADLOFF 1-205, 559) mânalarına gelir; böylece Azak "nehrin aşağı kısmı" tarafımdan ançak bir hipotez olarak getirilmiş beşinci izahın mukayesesi için kullanılabilir. Ünlü XI. yüzyıl Şark türkoloğu, linguist, etnograf Mahmut KAŞGARÎ (1-34) bazı Kıpçaklar, Yemekler, Suvarlar, Bulgarlar, Rus ve Bizanslıların yakınlarında oturanların d-z, ز ~ ذ telâffuz ettiklerini, *adak* yerine de *azak* dediklerini kaydetmiştir. Böylece Don'un aşağı kısmındaki Azak şehrinin adı ve Mahmut KAŞGARÎ'nin kaydı, bugün ancak Sibirya ve Yenisey havzasında (Şor-Kaç, Sagay, Koyballerde) Çin'de (Sarı-Uygurlar da) bulunan *z* gurubuna dahil lehçeler, Doğu Avrupa'da Moğol istilâsından önceki devirde mevcut olmuştur. Bu bakımdan TINIŞPAY'ın (39 s.) düşündüğü gibi, Kazak tarihinin münakaşasız kısmı Kara deniz ve Azak denizinin kuzeyinden Kafkas dağlarına kadar düşen yerlerden başlar. Yani tam Mahmut KAŞGARÎ'nin devrinde Türk ağızlarında *z* konuşulduğu zaman, yukarıda kaydedilen *Kazak* kelimesinin beşinci

14 Benim "Dopolneniya k klassifikatsiy turetskih yazıkov" 1922, 14, 8 s. bk.

15 VELYAMINOV-ZERNOV "Materyalı dlya istoriy krımskogo Hanstva" 1864, 191, 265, 361, 384 s.

16 *ADAK* Amuderya'nın aşağı kısmında bir mahal ve bir Türkmen kabilesinin adıdır. BARTHOLD "Svedeniya ob Aralskom more i nizovyaḥ Amuderyi (Izv. turk. Otd. R. Geogr. Obşç. IV, 1902) 77, 89 s. bk.

nazarî izahı, bazı gerçek değerler kazanmaktadır. Fakat ben daha bu hipotetik linguistik izahları dördüncü izahta olduğu kadar sağlam bulmıyorum. Gerçekten yukarıda Çağatayca için VAMBERY ve W. RADLOFF da verilmiş olan *karak* "zarar, ziyan" mânalarından başka, F. W. K. MÜLLER,[17] de Uygurca *kadak* "kabahat" ve Kumandi lehçesindeki *kayak* "hasis" (RADLOFF II-90) kelimesini gösterebilirim. Bu duruma göre şayet bunun ispatı için yukarıda zikredilen *kadak*, *kazak*, *kayak* kelimeleri yerine daha kısa olan, ancak CASTRÉN[18] de bulunan Koyb. *Kazak*, Karagasça *kadak* "Gesund=sağlam" kelimesini kullanabilseydik bu beşinci izah, türkolojinin bugünki durumunda tatmin edici olamazdı.* Ayni *Kazak* kelimesi CASTRÉN tarafından Türk ailesi hariç (diğer Altay dillerinden) Kott dilinde de kaydedilmiştir. Bu kelimenin Sagay lehçesindeki[19] *kazık*, "sağlam, muhkem" ile *kada-* "muhkemleştir-" (RADLOFF II-306, 307) fiiline bu kökten gelen Türk ve Moğolca diğer bir yığın teşkillerle ne gibi yakınlığı olabildiği sorulabilir. Bu esnada, Başkurt lehçesinde *kazak* ve *kada-* fiilinden gelen *kazak* قاذ اق 'çivi' kelimesinin ayni şekilde telâffuz edildiği gözönünde tutulabilir. SÜLEYMAN BUHARÎ *kazak* kelimesinin mânalarını saydığı zaman (219 s.) benim için çözmesi güç olan قذاق la başlıyor.

Yukarıda zikrettiğimiz 1245 yılının Arap yazmasından, ancak bir Türk, bahusus Kıpçak lehçesinde *kazak* kelimesinin topluluk mânasında bulunduğunu ilk olarak öğrenmemiz haricinde, ne Çingiz Han'ın Mğol-Tatar devletini kurmadan ve onun (XIII. yüzyılda) uluslara bölünmesinden önceki devirlerde, ne de VII-VIII. yüzyılın eski âbidelerinde, ve Türk dili üzerinde çalışan Şark filologlarında ve ne de Türk kavimlerinin tarihî kaynaklarında bu kelimeye rastlanmamaktadır. Mahmut KAŞGARÎ, Divan Lûgat et-Türk ديوان لغت الترك adlı mühim eserinde, Türk kavimlerinin XI. yüzyılda Avrupa, Rus ve Bizans hudutlarından Orta-Asya'ya kadar oturdukları yerler hakkında bir harita[20] bile ekleyerek mufassal malûmat verdiği halde, Türk kavminden olan *Kazak* şöyle

[17] Uigurica II-4 s. -4 sat.

[18] "Versuch einer Koibalischen und Karagassischen Sprachlehre" 1875, 10, 92, 143 s.

* Söz Derleme Dergisi *kazak* kelimesine bk. "taze, genç". Çeviren.

[19] W. RADLOFF Sözlüğü II-375, yanlışlıkla buraya KB'den alınan ibareler girmiştir.

[20] İstanbul baskısı, 1333 H. I c. 27 s. 8.

dursun, umumiyetle *kazak* kelimesini toplum mânasında bile zikretmemektedir. Böylece Türk dili tarihi ve Türk kavimlerinin en yeni malzemeleri üzerinde durularak, *kazak* kelimesi, menşei ne olursa olsun bugünkü fonetik durumu ile XI. yüzyıldan daha evvel görülmemektedir. Üstelik bu kelime Türk âleminin Kıpçak kavimlerinin hüküm sürdüğü ve XI. yüzyılda Orta-Asya'dan Doğu Avrupa'ya kadar uzanıp Hazer ve Karadeniz arasında hükümranlık eden Hazarlara son vererek XIII ncü yüzyılda Moğollar tarafından baskına uğratılan bir muhitte görülmektedir. Başka bir ifade ile, ortaya çıkmasını gösteren yer ve zamana göre şüphesiz bu kelime diğer kavimlerden değil, Türk kavimleri arasından çıkmış ve onlar tarafından kullanılmıştır. Fakat bununla memleketini, soyunu, sopunu terkederek, sergüzeşt arayarak yaşamaya mecbur olan bir insanın sosyal durumunu anlatan kelimenin şimalî Kafkas yerli (N. Ya. MARR'ın tâbirile Y a f e t i k) halklardan Ruslara, Ukraynalılara ve Türklere girmiş olması fikri, çoktanberi olduğu gibi hâlâ da kaybolmamış, bilâkis kuvvetlenmiştir. Böylece *Kazak* kelimesinin izahında umumi hesapla altıncı, ilme yakın üçüncü izaha gelmiş bulunuyoruz. Şunu kaydedelim ki, her üç ilme yakın izah da şu veya bu şekilde Şimali Kafkasya bölgesine bağlanmaktadır. Bunlardan birinci ve üçüncüler Kazak ve Hazar isimlerinin menşeî ile birleşmektedir. Akad. N. Ya. MARR[21] eski devirlerde Kafkas dağlarının şimalindeki Kafkas veya yafetik âlemle ariyanî-avrupaî etnik kitlenin çarpışması neticelerini on'ki yıl evvel anlatırken, şimalin yafetik halk ve kavimleri hakkında şöyle malûmat vermiştir : "hâlâ da bu âlemin bakiyeleri olan kavimler, Kafkas sıra dağlarından geçtiler, Çeçenler akraba kabilelerile Doğuda, Çerkesler akraba kabileler ile Batıda (Kabardin veya Adagalar da) veya bunlara yakın olan meselâ *Kashi* veya *Kosogi* gibi kabileler yerleştiler. Bu adlar şimalî Kafkasya'nın muhtelif halkları arasında bu cümleden (Rus ?) Kazaklarında da muhafaza edilmektedir. MARR bazı Çeçenler gibi dağ kavimlerinin bu *Kasıg* terimini umumiyetle Ruslar için kullandıklarını kaydetmektedir. N. Ya. MARR'ın[22] bunu müteakip çıkan bir yazısında yafetik kavim ismi *Kashi*, onun şimdi yukarıda gördüğümüz fikrine göre *kazak* kelimesinin selefi-

[21] Kavkazskiy kulturnıy mir i Armeniya, Maarif vekâleti dergisinden ayrı basım 1915, 8-9 s.

[22] "K istoriy peredvijeniya yafetiçeskih narodov s yuga na sever Kavkaza" Izv. Ak. Nauk 1916, 1392-3, 1394, 1401, 1403, 1407 SS.

dir ve *Kas-qi*, *kas* isminin cemisidir ki, bunun diğer taraftan yafetik kavim isminin cemisi *kas-pi*'yi teşkil ettiği anlatılmaktadır. Nihayet N. Ya. MARR'ın[23] en yeni çalışmalarından birinde yafetik kavimlerin isimlerinden olan *Kosov*, *Kaspov*, bunlara yafetik kavim adı olarak Hazar da eklenerek *Kas-qi* ve *Kas-pi* gibi cemi olduğu iddia edilmektedir.

Bu *kazak* kelimesinin yafetik kavim isminden çıkartan son izahla, türkçe sahasındaki *kazak* kelimesinin en eski (XIII. yüzyıldaki) mânasının "evsiz. barksız, kaçak" vb. kavim ismine geçişi üzerinde durmak lâzımdır. MARR [24] bunu şöyle düşünüyor : "Umumiyetle etnik terimler yabancı kavimlerden alınınca onu taşıyanların tarihî rollerine göre, şayet onlar esir iseler, sosyal bir ıstılah haline geliyorlar. Bundan başka bu kelimeler : "köylü, esir, fukara kaba bir unsur" mânasında olduğu gibi bunu taşıyan halklarda "hizmet ortaklığı aşağı bir unsur"u ifade ederler; asîlzade hür ve asîl kelimelerinde de şu veya bu ahlâk veya fizikî vasıflar menfi veya müsbet bir şekilde ifade edilirse bu halka izafe ile sıfat haline gelmektedirler".

Bir çok araştırıcıların gözönünde tuttuklarına göre, gerek Kazakistan devlet ve halk teşkili tarihi, gerekse Ukrayna, Kırım, Büyük Rusya ve diğer yerlerdeki Kazaklık tarihi, *kazak* kelimesinin bu teşekküllerin doğuşu esnasında sosyal bir ıstılah halinde ortaya çıktığına şahadet etmektedirler. Bu ıstılahın tarihini daha ileri götürüp öğrenmek için malzemeyi bilhassa Türk lehçeleri içinde genişletip gözden geçirmek icabeder. RADLOFF'un (II-364, 5) sözlüğündeki lehçe karşılıkları tam değildir. *Kazak* kelimesinin mânası Kafkas Türk kavimleri lehçelerinde : RADLOFF tarafından sözlüğe alınmıyan ve az araştırılmış olan Kumuk, Karaçay, Balkarcadaki mânaları bilhassa alâka çekicidir. NEMETH'in [25] Kumukça metinlerinde *kazak* kelimesine bir kaç defa rastlandığı halde, sözlük kısmına alınmamıştır. Şimalî Kafkas [26] halklarının örf ve âdet kaideleri literatüründe de *kazak* ıstılahı yeter derecede açıklanmamıştır. Karaçaylar [27] hakkında çıkan bir yazıda (1913), onlarda üçüncü taba-

[23] "Çuvaşı-Yafetidı na Volge" Çuvaşskoye gosud, izd. Çeboksarı 1926, 43, 61 s.

[24] 22. nottaki eser 1406 s. bk.

[25] Revue Orientale XII (1911) 289 s., XIII (1912) 147-4 s.

[26] Bu literatür daha yakınlarda Umar ALIYEV tarafından "Kara Halk, Şimalî Kafkasya dağlarının tarihî inkişafına dair notlar" adlı bir risalede kullanılmıştır. Rostov 1927.

[27] W. M. SISOYEV "Karaçay" (Sbornik mater. dlya opis. mest. i plemen Kavkaza vıp. XLII) ayrı basım 94 s.

kaya Kazakların girdiği teyid edilmektedir. LEONTOVIÇ bu *kazak* ıstılahını "bekâr, yalnız" mânasiyle yâni tıpkı Karaçayların selefi Kıpçak dilindeki karşılığı olan, XIII. yüzyılda Arapların verdiği şekilde aynen tekrarlıyor.

Kazak kelimesinin bir ıstılahtan millî isme çevrilmesine misal olarak (RADLOFF II-365) Alt. Lebed, Sagay, Kırım-Tatar, Türk lehçelerini gösterebiliriz, ki bunlarda *kazak* halk adı olarak Ruslara verilmektedir.

İlmin bugünkü durumuna istinaden, tarafımdan verilmiş olan XIII-XIV. yüzyılın Moğol-Tatar ülkeleri devrindeki kaynaklara göre, ki bu devirde soy esasında yeni bir göçebe Türk devleti kurulmuştur; bu, dili Türkçe olan yeni halkın -Kazak'ın- meydana geldiği Türkçe konuşan muhitte, *kazak* kelimesi "kendi devletinden soyundan sopundan ayrılmış ve sergüzeşt arayıp yaşamak mecburiyetinde kalan kimse" (BARTHOLD) mânasında vardır. Böylece Kazak'stan yerli halkının millî adı, bir sosyal terimden tekrar kavim adına çevrilmiş ikinci bir misali arzetmektedir. Burada Kırım ve diğer Türk lehçelerinde olduğu gibi Kazak=Rus mânasında diğer bir komşunun millî ismi değil de, kendi millî şuurlarını ifade eden bir isimdir.